

ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАТРИМАННЯ ОСОБИ

THE EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES
AND THE PECULIARITIES OF THE DETENTION OF A PERSON

Устінова-Бойченко Г.М., к.ю.н, доцент,
завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін

Криворізький факультет
Національного університету «Одеська юридична академія»

Залужний В.Г., к.ю.н., декан

Криворізький факультет
Національного університету «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена дослідженню одного з надважливих правових інститутів, який законно обмежує права людини – затримання особи. Для держави, яка перебуває у процесі реформування правової та судової систем, дуже важливе дотримання загальноправових принципів, їх подальше вдосконалення та запровадження в систему кримінального судустрою. Затримання особи – примусовий захід, що спрямований на припинення протиправного діяння, встановлення особи злочинця та відтворення всіх обставин, які існували під час скоєння кримінального правопорушення. Необхідність провадження такого примусового заходу щодо особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, повинна мати достатні для цього підстави та відповідати певним умовам. Важливість урахування закордонного досвіду провадження затримання особи зумовлено наближенням українського кримінально-процесуального законодавства до європейських міжнародних стандартів. Наявні позитивні моменти проведення такого заходу процесуального примусу дозволять передбачити можливі необхідні зміни чинного кримінального процесуального законодавства України. Вивчення закордонного досвіду процесуального затримання особи допомагає виявити існуючі прогалини у вітчизняному кримінально-процесуальному законодавстві та з урахуванням євроінтеграційних процесів удосконалити законодавство. У науковій статті досліджена процедура затримання особи в таких державах, як Сполучені Штати Америки, Великобританія, Франція, Італія та державах колишнього Союзу Радянських Соціалістичних Республік, визначені особливості, притаманні кожній правовій сім'ї, історичні передумови, які вплинули на розвиток і формування цього інституту в закордонних країнах.

Ключові слова: затримання особи, запобіжні заходи, кримінальне провадження, арешт, позбавлення волі, зарубіжний досвід, обмеження прав особи.

The article is devoted to the study of one of the most important legal institutions that law fully restricts human rights – the detention of a person. For a country in the process of reforming the legal and judicial systems, it is very important to adhere to the general principles of the law and to further improve and introduce the min to the criminal justice system. Detention of a person is a coercive measure aimed a tending the wrongful act, identifying the perpetrator of the offender and reproducing all the circumstances that existed during the commission of the criminal offense. The need for such a compulsory measure to betaken against a person suspected of a criminal offense must have sufficient grounds for doingso and meet certain conditions. The importance of taking into account the foreign experience of holding a person in detention is due to the approximation of Ukrainian criminal procedural legislation to European international standards. The existing positive aspects of such a measure of procedural coercion will allow to anticipate possible necessary changes to the current criminal procedural legislation of Ukraine. Studying the foreign experience of procedural detention of a person helps to identify the existing gaps in the domestic criminal procedure law and, taking into account the existing European intregation processes, to improve the legislation. The scientific article investigates the procedure of detention of a person in countries such as the USA, Great Britain, France, Italy and the states of the former USSR, identifies the peculiarities inherent in a certain legal family, historical prerequisites that influenced the development and formation of this institute in foreign countries.

Key words: detention of person, preventive measures, criminal proceedings, arrest, imprisonment, foreign experience, restriction of rights of individual.

Правовими засадами демократичної держави є надання гарантій та існування нормативних механізмів захисту прав, свобод і законних інтересів людини. Україна, як правова та демократична держава, кожній особі гарантує свободу й особисту недоторканність, що є абсолютним правом, але відступ від цього правила можливий тільки тоді, коли це право не поєднується із правами та свободами інших осіб у суспільстві. Скоєння кримінального правопорушення призводить до порушення гарантованих прав і свобод інших осіб, що є підставою для обмеження особистої свободи правопорушника.

Кримінально-процесуальне законодавство України (ст. 176 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України) визначає порядок та підстави застосування такого тимчасового заходу, як затримання. Крім того, відповідно до ст. 131 КПК України, цей захід визначається як одна зі складових частин системи заходів забезпечення кримінального провадження [1]. Порівняно з іншими запобіжними заходами затримання особи є одним із найбільш суворих, оскільки передбачає обмеження конституційного права на свободу й особисту недоторканність. Важливість правильності та законності проведення цього заходу зумовлена ще й тим, що, крім кримінально-процесуального порядку затримання

особи, така процедура відображена в нормах міжнародного права, а саме в Загальній декларації прав людини (1948 р.), Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.), Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (1966 р.) та ін.

Необхідність вивчення ефективності закордонного досвіду провадження затримання особи зумовлена наближенням українського кримінально-процесуального законодавства до європейських міжнародних стандартів. Розуміння позитивних моментів провадження такого заходу процесуального примусу дозволить запропонувати та запровадити шляхи вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства України. Реформи судової системи та кримінальної юстиції, що тривають останнім часом, вказують на зближення з міжнародними стандартами охорони й захисту прав, свобод і законних інтересів осіб – учасників кримінальних процесуальних відносин. Тому для визначення подальших шляхів реформування метою статті є дослідження та врахування закордонного досвіду застосування такого заходу кримінально-процесуального примусу, як затримання.

Реалізація євроінтеграційних перетворень робить Україну активною учасницею на міжнародно-право-

вій арені, що спонукає до концептуально нового дослідження сучасних уявлень міжнародного регулювання затримання особи, що формуються у практиці європейських країн світу з метою вдосконалення чинного КПК України з урахуванням загальноєвропейських міжнародних і європейських правових стандартів і принципів [2, с. 55].

Організація Об'єднаних Націй (далі – ООН), затверджуючи міжнародні стандарти правового забезпечення прав і свобод людини, приділяє значну увагу питанню дотримання прав людини під час її затримання. Відповідно до міжнародних стандартів, визнаних ООН, жодного затриманого не можна піддавати тортурам або іншому жорстокому, нелюдському чи принизливому поводженню або покаранню, або жорстокості чи погрозам у будь-якій формі. ООН наголошує на тому, що затримані особи можуть перебувати лише у відведених для цього місцях, члени їхніх родин і юридичні представники мають право на повну інформацію про них. Затримана особа має право бути поінформована про причини свого затримання та висунуті проти неї обвинувачення. Забезпечення дисципліни дозволяється тільки тими засобами, що передбачені законом та іншими нормативними актами. Проте вони не повинні перевищувати меж, що необхідні для гарантування безпеки ув'язнених, а також не бути жорсткими [3, с. 38–39].

Крім того, затримання можна здійснювати тільки компетентними посадовими особами чи особами, уповноваженими законом відповідно до норм законодавства, недопустимо застосування фізичного або психічного примусу, тортур, насильства, тривалого допиту, гіпнозу та використання інших засобів, що можуть порушувати чи послаблювати свободу затриманого щодо дій чи рішень, його пам'ять чи його здатність мислити, відповідно до Резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Про правила по захисту всіх осіб, які піддані в будь-якій формі затриманню і тюремному утриманню», ухваленої 9 грудня 1975 р. № 3452, та Резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Звід принципів захисту всіх осіб, що піддаються затриманню чи ув'язненню в якій би то не було формі» від 9 грудня 1988 р. № 43/173 [4].

Аналізуючи зазначені міжнародні документи, С.Е. Абламський вказав на те, ці документи вперше конкретизували та закріпили комплекс основних прав і свобод людини та громадянина, які натеper прийнято називати міжнародними правовими стандартами [5, с. 130–131].

Отже, вказані Резолюції Генеральної Асамблеї ООН дають змогу зазначити, що вони допускають можливість затримати особу, яка вчинила кримінальне правопорушення. Передусім це пов'язано з тим, що затримання полягає в запобіганні протиправним діям і з'ясуванні причетності затриманого до вчиненого кримінального правопорушення, що досягається шляхом захоплення правопорушника, виявлення й закріплення слідів кримінального правопорушення й інших фактичних даних, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню, перешкоджання спробам підозрюваного сфальсифікувати докази й уникнути відповідальності за вчинене діяння [6, с. 176].

У процесі налагодження відносин між державами одним з обговорюваних питань є питання щодо затримання особи. Міжнародне співробітництво держав у галузі прав людини відбувається у формі ухвалення певних стандартів щодо змісту її правового статусу, а також прийняття державами зобов'язань дотримуватись цих стандартів у своєму внутрішньому законодавстві й у повсякденній діяльності.

У результаті аналізу законодавства інших держав щодо процедури затримання особи зазначимо, що є багато спільного із законодавством пострадянських держав.

Відповідно до кримінально-процесуального законодавства Російської Федерації, затримання підозрюваного визнається заходом процесуального примусу, який можуть застосовувати орган дізнання, дізнавач, слідчий на термін не більше як сорок вісім годин із моменту фактичного затримання особи за підозрою в учиненні злочину. До того ж моментом фактичного затримання вважається момент фактичного позбавлення свободи пересування особи, яка підозрюється в учиненні злочину, що здійснюється в порядку, встановленому Кримінально-процесуальним кодексом Російської Федерації (п. 15 ст. 5) [7, с. 67].

Кримінально-процесуальний (далі – КПК) кодекс Киргизької Республіки (ст. 5) затримання визначає заходом процесуального примусу, сутність якого полягає в позбавленні свободи підозрюваного на короткий термін (до сорока восьми годин) – до судового рішення [8].

У ст. 132 КПК Республіки Казахстан передбачено, що затримання підозрюваного в учиненні злочину є заходом процесуального примусу. Застосування такого заходу відбувається з метою з'ясування причетності особи до злочину та вирішення питання про застосування до нього превентивного заходу у виді арешту. Водночас встановлено, що арешт і утримання під вартою дозволяються лише в передбачених цим Кодексом випадках і лише із санкції суду з наданням заарештованому права судового оскарження; без санкції суду особа може бути затримана на термін не більше ніж 72 години (ч. 2 ст. 14).

Крім того, положення КПК Республіки Казахстан має певні особливості щодо осіб, які мають право проводити затримання. Законодавством закріплено право громадян на затримання осіб, які вчинили злочин. Відповідно до ст. 133 зазначеного Кодексу, потерпілий, а також будь-який інший громадянин мають право затримати особу, яка вчинила злочин, з метою припинення можливості вчинення ним інших посягань. У разі опору затримуваної особи до неї може застосовуватися фізична сила й інші заходи, передбачені у ст. 33 Кримінального кодексу Республіки Казахстан. За наявності підстав, що дають змогу вважати, що в затриманій особі є зброя або інші небезпечні предмети чи предмети, що мають значення для кримінальної справи, громадянин, який її затримав, має право оглянути одяг затриманої особи та вилучити для передачі до правоохоронних органів або іншого органу державної влади предмети, що при ній знаходяться [9].

Досліджуючи процесуальний інститут затримання особи англосаксонської правової системи, не можна залишити поза увагою процедуру “Habeas Corpus”. Вивченню зазначеного правового явища приділила багато уваги О.П. Кучинська, яка зазначила, що процедура “Habeas Corpus” історично бере свій початок з ухвалення в Англії Великої хартії вольностей 1215 р., завдяки якій у подальшому ухвалено «Акт про краще забезпечення свободи підданого та про запобігання ув'язненням за морями» 1679 р. У цьому історичному документі відображені основи принципу «презумпція невинуватості», закладені вимоги дотримання законності під час затримання, швидкого й оперативного суду, що здійснюється за належною процедурою та за місцем вчинення злочину [10, с. 20].

Також потрібно зазначити, що законодавства Сполучених Штатів Америки (далі – США), Великобританії та багатьох інших закордонних країн не проводить чіткого, строгого розмежування між затриманням і арештом підозрюваного у скоєнні злочину.

У Великобританії арешт підозрюваних у скоєнні злочинів здійснюється відповідно до ухваленого в 1984 р. Закону «Про поліцію та кримінальні докази», Практичного кодексу, складеного на основі цього Закону, а також відповідних судових прецедентів. Вказані правові норми визначають такі умови арешту: а) особа підозрюваного

невідомі і не може бути швидко встановлені поліцейськими; б) поліцейський має достатні підстави сумніватися в достовірності імені зазначеної особи; в) підозрюваний відмовляється повідомити свою адресу чи поліцейський має достатні підстави сумніватися в достовірності названої адреси; г) поліцейський обґрунтовано вважає, що затримання підозрюваного необхідно, щоб запобігти завданню шкоди (фізичної) даною особою собі або будь-якій іншій особі, завданню тілесних ушкоджень, учиненню дій, спрямованих на втрату або пошкодження власності, скоєнню злочину проти суспільної моралі, незаконному перешкоджанню праву громадянського проїзду; г) поліцейський обґрунтовано вважає, що арешт необхідний для охорони дитини чи іншої вразливої особи від підозрюваного. Крім того, додатковою, формальною умовою застосування арешту може бути наявність судимості в особі, яка затримана, або можливість застосування покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад п'ять років за скоєне. Одним із головних фактів під час вирішення питання про арешт вважається факт затримання особи під час вчинення злочину або наявність даних про те, що явка підозрюваного до суду або слідчих органів неможлива у звичайному порядку (за півночі). Арешт проводиться за судовим наказом про арешт, що видається суддею на підставі поданої до суду під присягою письмової скарги про скоєний злочин. Без судового наказу, відповідно до Закону «Про кримінальне право» від 21 липня 1967 р., поліція має право заарештувати осіб, захоплених на місці злочину або обґрунтовано підозрюваних у цьому злочині [11, с. 541].

Також варто звернути увагу на те, що Законом «Про поліцію та кримінальні докази» 1984 р. констеблю надано право заарештувати неповнолітнього, якщо: а) у констебля є вагомі причини сумніватися, що повідомлене неповнолітнім прізвище є його власним прізвищем; б) існують вагомі причини вважати, що арешт є необхідним для попередження подальших протиправних дій неповнолітнього [12, с. 73].

У р. 9 ст. 1 Конституції США кожному громадянину, який піддався арешту, гарантується право безперешкодно звернутися до суду із клопотанням про перевірку законності, обґрунтованості та правильності позбавлення його свободи [13, с. 46–47].

Американське законодавство арешт докладно регламентувало відповідно до Поправки IV до Конституції США. Судові ордери на арешт видаються за наявності достатніх підстав, підтверджених присягою або урочистою обіцянкою. Ордери повинні містити докладний опис осіб, які підлягають арешту, і опис майна. Федеральним законодавством, законами штатів і численними судовими рішеннями сформульовані правила провадження арештів, які не мають універсального характеру для всіх штатів. Наявність достатніх підстав уважати, що особа скоїла злочин, досить переконливих фактів і обставин, щоб розумна й обережна у своїх оцінках людина дійшла висновку, що було вчинено чи вчиняється правопорушення, створює підстави для арешту поліцейськими цієї особи. Також можна стверджувати, що особливстю кримінально-процесуального законодавства США є те, що законодавством не передбачено встановлення термінів утримання обвинувачених під вартою, оскільки в судовому рішенні (ордері) про арешт вказується, коли заарештований постане перед судом. Крім того, незважаючи на наявність судового контролю щодо здійснення арешту на підставі судового ордеру, не заборонено в окремих випадках здійснювати арешт без ордеру, за умови негайного доставлення арештованого до суду з метою оформлення арешту. Також не вважається арештом затримання громадянина на кілька хвилин із метою виконання обов'язків із дотримання порядку (зупинка водіїв автомобілів для забезпечення

можливості проїхати іншим; залишення на місці події очевидців). Відповідно до інституту американського права «Примірного кодексу процедури до притягнення до суду», співробітники правозастосовних органів мають право зупиняти і затримувати на строк не більше двадцяти хвилин осіб, які мають інформацію про скоєний злочин. Перш ніж заарештований передається до суду, він проходить реєстрацію в поліцейській дільниці, де у спеціальній контрольній книзі фіксуються дані про заарештовану особу. Факт арешту, деякі дані про особу заарештованого, відбитки пальців та його фотографія фіксуються в картотеці арештів. З метою ефективного застосування правових норм під час проведення арешту американські юристи запропонували систему, яка дістала назву «Дерево стандартів для арешту» [11, с. 542].

В американській моделі правосуддя «безпосередність» можна інтерпретувати як «присутність», що є умовою утримання особи під вартою без дозволу суду. Щодо цієї умови Верховний суд штату Мінесота (*Minnesota v. Dickerson* (91–2019), 508 US 366, 1993 р.) надав уточнення: вимоги про те, щоби злочин було скоєно у присутності особи (правило «присутності»), а арешт був спроектований доволіно, досить, щоб громадянин усвідомив своє сенсорне сприйняття, але Верховний суд Айови (*Rife v. DT Corner, Inc.*, 641 nW2d 761, Айова, 2002 р.) підкреслив, що таке тлумачення було занадто ліберальним, тому що в такому разі людина буде мати право затримати когонебудь, якщо вона прийде до висновку про факт скоєння злочину. У зв'язку із цим Верховний суд Айови зробив акцент не те, що проведення затримання без дозволу суду можливо в тому випадку, коли людина особисто присутня під час скоєння злочину та спостерігає за поведінкою особи, щодо якої буде здійснено затримання [14].

Французька судова поліція у процесі попереднього дізнання та під час виконання судових доручень слідчого судді має право затримувати особу за наявних ознак злочинів і деліктів. Поліція, відповідно до кримінально-процесуального законодавства Франції, наділяється правом затримувати не тільки осіб, підозрюваних у скоєнні злочину, але і свідків, які перебувають на місці події, та інших осіб із метою встановлення їхньої особи або встановлення обставин події. Затримання не повинно перевищувати 24 годин, але прокурором цей термін може продовжуватися ще на 24 години щодо осіб, проти яких зібрані докази, що є підставою для пред'явлення обвинувачення.

Відповідно до кримінально-процесуального законодавства Італії, дозволяється затримувати осіб, підозрюваних у вчиненні тяжких злочинів, до яких під час формального слідства обов'язково, за вимогами закону, застосовується запобіжний захід – арешт. У разі здійснення затримання поліція зобов'язана протягом 48 годин сповістити найближчого прокурора або претора, яким є посадова особа кримінальної юстиції Італії, що виступає як суддя, який розглядає як перша інстанція справи щодо злочинів невеликої небезпеки та здійснює попереднє розслідування за сприянням поліції. Зазначені особи протягом 48 годин повинні допитати затриманого, у разі визнання затримання обґрунтованим можуть винести постанову про арешт [11, с. 540].

Досліджуючи міжнародну практику, яка склалась щодо визначення порядку та підстав проведення затримання особи, можна констатувати, що останні роки спостерігається реформування правової та судової системи України, зокрема й інституту затримання особи. Поступове усунення прогалин і розбіжностей в українському законодавстві, зближення його із законодавством європейських країн дозволить вийти Україні на міжнародну арену як державі, яка гарантує кожній особі реалізацію «європейських стандартів» щодо захисту основних прав і свобод людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–13. Ст. 88.
2. Лук'яненко Ю.В., Юхно О.О. Затримання особи як захід забезпечення кримінального провадження : монографія. Харків, 2016. 264 с.
3. Кириченко І.Г., Кондратьєв Я.Ю., Римаренко Ю.Л. Міжнародно правові стандарти поведінки працівників правоохоронних органів при підтриманні правопорядку. *Документально-джерелознавчий довідник*. Київ, 2002. С. 38–39.
4. Декларація про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують <...> ООН : резолюція, декларація, міжнародний документ від 9 грудня 1975 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_084 (дата звернення: 10.03.2020).
5. Абламський С.Є. Захист прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні : монографія. Харків, 2015. 240 с.
6. Тацій В.Я., Пшонка В.П., Портнов А.В. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Харків, 2012. Т. 1. 768 с.
7. Дояр Є.В. Затримання особи у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2018. 238 с.
8. Уголовно-процессуальный кодекс Киргизской Республики от 30 июня 1999 г. № 62. *Ведомости Жогорку Кенеша Кыргызской Республики*. 1999. № 40. Ст. 442.
9. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 13 декабря 1997 г. № 206. *Ведомости Парламента Республики Казахстан*. 1997. № 23. Ст. 335.
10. Кучинська О.П. Принципи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників : монографія. Київ : Юрінком-Інтер, 2013. 288 с.
11. Булатов Б.Б., Баранов А.М. Уголовный процесс : учебник. Москва: Юрайт, 2016. 555 с.
12. Мельникова Э.Б. Ювенальная юстиция: проблемы уголовного права, уголовного процесса и криминологии : учебное пособие. Москва, 2000. 272 с.
13. Кушніренко О.Г. Процедура «хабеас корпус» та її втілення в законодавстві України. *Становлення сучасної науки* : матеріали Міжнародної наукової конференції, м. Прага, 2007 р. Прага, 2007. С. 46–47.
14. Фаринник В.І. Виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід: процесуальні проблеми застосування та шляхи їх вирішення. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2014. № 4 (37). С. 77–84.